

Z historie knihtisku v Těšíně

Od Prochasky k Prochaskovi

Tomáš Václav Antonín Prochaska vlastnil tiskárnu až do své smrti roku 1817. Jak se dočteme v dobovém tisku, po boku mu celou dobu stála jeho statečná, citlivá a noblesní manželka Anna Marie. Po manželově smrti dalších bezmála deset let úspěšně vedla firmu a díky svému umu navyšovala aktiva firmy.

Jak již bylo zmíněno, rodina se v řízení firmy střídala další čtyři generace. Historikům a nadšencům studia dějin polygrafie na Těšínsku situaci trošičku zkomplikovali faktem, že všichni čtyři po sobě jdoucí následovníci – majitelé firmy, se jmenovali Karel. (Pro větší přehlednost jsou pro účely článku označeni číslovkami I.-IV., přestože se ve skutečnosti takto oficiálně neoznačovali.)

V roce 1826 převzal podnikání Tomášův prvorozený syn **Karel (I.) Prochaska** (*1806, +1857), který se však brzy kvůli nemoci musel vzdát vedení firmy. I nyní to byla opět žena, Karlova manželka Anna, která se chopila žezla. Mimořádně obchodně zdatná, velmi vzdělaná a pracovitá dáma řídila obchod a tiskárnu s obezřetností až do smrti svého manžela a dále, dokud jejich společný syn **Karel (II.) Albin** nedokončil studia. V prvních desetiletích tiskařská dílna produkuje pouze pro Těšín a jeho nejbližší okolí, k nejčastějším výrobkům patřily tzv. kramářské tisky, zpěvníky, modlitební knihy, slovníky a cirkuláře. Světlo světa zde však spatřila také v roce 1818 Albinem Heinrichem sepsaná první historie Těšínského knižectví „Versuch über die Geschichte des Herzogthumes Teschen: von den ältesten bis auf gegenwärtige Zeiten“. Stávající technické vybavení a počet zaměstnanců umožňuje pouze tisk v malém množství.

Počátek 19. století nebyl zrovna dobou, která by přála ženám. Dívky sice už mohly chodit do triviální školy, aby se naučily tři základní dovednosti – tzv. trivium – číst, psát a počítat, ale tím jejich vzdělání končilo. Pořád se příliš nehodilo, aby se žena pyšnila vědomostmi. Můžeme si jen představit, jakou odvahu musely mít, jaké úsilí musely vyvinout a jaké předsudky překonat ženy, které měly nadání a jakkoli se vymykaly. Třeba jenom tím, že pokračovaly v podnikání, které započaly se svými manžely.

Roku 1850 nastupuje do čela podniku **Karel (II.) Albin Prochaska** (*3.10.1829 Těšín, +26.5.1906 Těšín). Po absolvování těšínského katolického gymnázia se vyučil litografem a knih-

kupcem ve Vídni. Po návratu se spolu s matkou Annou podílí na řízení firmy. Roku 1863 se stává jejím jediným majitelem. On je tou osobou, **za jehož vedení dosáhl závod největšího rozmachu a stal se známým nejen v rámci Rakousko-uherské monarchie, ale v celé Evropě.** S jeho osobou přichází nejproduktivnější období Prochaskovy tiskárny, ve kterém byly vytištěny tisíce knih.

Jedním z prvních podnikatelských počínů bylo někdy v rozmezí let 1848-1850 založení filiálky v Bělsku, která fungovala až do 60. let 19. století. Dochází také ke změně názvu firmy: Karl Prochaska's Buchdruckereien in Teschen & Bielitz (Prochaskovy knihtiskárny Těšín a Bělsko).

V květnu roku 1850 Prochaskovi zakoupili v Těšíně na „Rynku“ Wäscherovo knihkupectví. Jednalo se o jedno z vůbec prvních knihkupectví působících ve městě. V tehdejších dobách se v knihkupectvích neprodávaly jenom knihy. K dostání zde byly umělecké předměty a hudebniny. Kolem roku 1860 se firma rozšířila o nakladatelství, od listopadu 1865 o půjčovnu knih. Prostory umístěné i z dnešního pohledu na velmi lukrativním místě v centru města vlastnili až do roku 1903.

Co se týče investic do vlastního provozu tiskárny – počet pracovníků sice stoupl na šest až deset, ale stále se jednalo pouze o ruční pohon. Prvním náznakem přicházejících změn je v roce 1857 instalování prvního rychlolisu Heinricha Lösera z Vídně, dalšího pak v roce 1863 od firmy König & Bauer. Roku 1866 je do výroby zaveden parní pohon, zároveň se rozšiřuje strojový park. Do provozu bylo uvedeno roku 1874 litografické oddělení, později chromolitografie. Na počátku 70. let 19. století přibýlo jako další oddělení v tiskárně knihvazačství. K roku 1876 máme doloženo, že v podniku pracovalo 136 mužů a 82 žen.

Tiskárna se již neomezovala pouze na lokální zakázky, ale byla schopna zajišťovat je v rámci celé Rakousko-uherské monarchie. Právě v tomto období se firma těší obrovskému renomé v mnoha knihařských centrech Evropy. Tisknou se zde knihy nakladatelů z Vídně, Drážďan, Lipska, Paříže, Budapešti, Varšavy, Berlína, Bratislavy aj. Knihy jsou zde vydávány v mnoha světových jazycích.

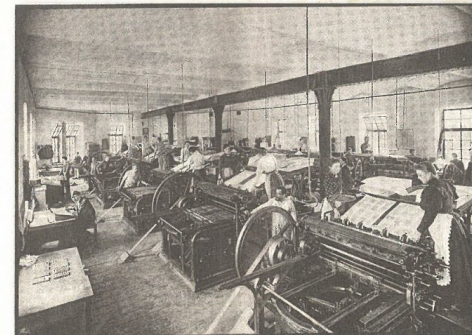
Bylo vydáváno nespočetné množství děl krásné literatury, např. v roce 1873 vydal Prochaska všech šest svazků Goetheho, ale také díla Balzacka, Dumase, Schillera, Scotta, díla německých klasiků, romány světové literatury, aj. Vydal také sérii levných knih; známé jsou jeho mapy železnic Rakousko-Uherska i Evropy, mapy Rakouska-Uherska, dopravní mapa Čech, Moravy a Slezska, dějiny rakousko-uherských železnic, seznam stanic poštovní, železniční, telegrafní, telefonní a parníkové dopravy v Rakousku-Uhersku. Díla historická a přírodovědná, knihy oboru lékařství a farmakologie, biografie a v neposlední řadě také literatura vojenská. Zajímavostí může být, že Prochaska tisknul ve svém podniku Korán.

Začala se vydávat literatura pro c. k. armádu, v rámci čehož bylo zřízeno knihkupectví vojenské literatury. Aby mohl podnik lépe distribuovat své výrobky, zřídil ve Vídni a v Lipsku nakladatelská knihkupectví, tedy, jakési pobočky své firmy. Znamenalo to, že byli schopni nejenom prodávat knihy jiných

tiskáren s patřičným ziskem, ale zaměřovali se také na vlastní vydavatelskou činnost.

Za své zásluhy byl Karel (II.) Albin nejednou vyznamenán. V roce 1876 mu císař František Josef I. propůjčuje zlatou medaili „litteris et artibus“ a rytířský kříž Řádu Františka Josefa. Roku 1883 byla tiskárna povýšena na císařsko-královskou dodavatelskou firmu a začala používat názvu: Kaiserliche und königliche Hofbuchdruckerei und Verlagshaus Carl Prochaska – spolu s novým názvem používala jako znak tohoto ocenění na štítu budovy dvouhlavého pozlaceného císařského orla. Toto prestižní ocenění znamenalo, že Prochaskovi mohli

dodávat zboží nebo poskytovat služby císařskému dvoru ve Vídni. Tento titul byl nejvyšším možným oceněním, jakého mohla firma dosáhnout a byl propůjčován pouze nejlepším výrobcům či podnikatelům ve svém oboru. Představoval zároveň záruku autenticity a nejvyšší jakosti.

Karel (II.) Albin Prochaska byl aktivním účastníkem veřejného života v Těšíně – byl členem místních institucí a členem městské rady. Roku 1904 mu město Těšín udělilo čestné občanství. Jeho zaměstnanci založili pěvecký spolek „Typographia“ a dobročinný spolek „Die Gutenberg“.

Roku 1881 převzal od otce samostatné vedení technické části tiskárny **Karel (III.) Prochaska** (*21.1.1856 Těšín, +28.1.1920 Těšín) a významně se tak spolupodílel na vzestupu rodinné firmy. Stejně jako otec absolvoval těšínské katolické gymnázium a poté univerzitní studia ve Vídni. Praktické tiskařské dovednosti získal ve Státní tiskárně ve Vídni a v tiskárně v Lipsku, knihkupecké v Bonnu.

Na konci 80. let 19. století byla realizována jedna z největších investic do rozvoje podniku. Investice se týkala výstavby nového objektu pro tiskárnu. Během let 1886–1888 byl na Saské kupě (Hlavní třída, Český Těšín) postaven nový moderní třípodlažní tiskařský závod, k němuž bylo v následu-

jících letech ve dvou stavebních etapách (1892 a 1909/1910) přistavěno zadní křídlo a boční křídlo situované na nábreží řeky Olzy.

Rozvoj závodu úspěšně pokračoval – roku 1894 měla být v závodě zřízena první stereotypie v českých zemích. Počet zaměstnanců stoupl z 300 v roce 1894 na 325 v roce 1900. Tiskárna se svými výrobky prezentovala s velkým úspěchem na řadě zahraničních výstav – roku 1872 na světové výstavě v Londýně, roku 1881 v Benátkách a roku 1900 v Paříži.

Dne 26. května 1906 Karel (II.) Albin umírá. Zpráva uveřejněná v červnovém čísle novin Silesia svědčí o nezanedbatelné pozici, kterou ve veřejném životě zastával. Jeho pohřbu se zúčastnilo mnoho významných osob, mezi jinými arcivévod Albrecht, obecní zastupitelé v čele se starostou města Dr. Demlem, členové státních úřadů, prezidenti obchodní komory z Vídně, Prahy i Opavy, průmyslníci, členové svazů a korporací knihkupců a knihtiskařů a mnoho dalších.

V nekrolozích nalézáme slova jako svěbytný a odvážný podnikatel, oduševnělý muž, uvědomělý investor a ne malicherný spekulant, muž s obrovským rozhledem, upřímný, sympatická a energická osobnost, vždy elegantní s obrovským pracovním nasazením, tvrdohlavý člověk, jdoucí za svým cílem, neohlížeje se na překážky. Tudíž nemůžeme nepřiznat, že byl typickým, tvrdým podnikatelem své doby, bojujícím s konkurencí pro vlastní zisk nejrozumnějšími prostředky. Sám ve své zprávě pobočkám ve Vídni a v Lipsku píše, že k rozmachu firmy mu pomáhají opatření jako např. využívání levné pracovní síly, tedy zaměstnávání žen.

Karel (II.) Albin předal svému synovi obrovský majetek, jehož se od roku 1907 stal jediným vlastníkem. Karel (III.) Prochaska (*21.1.1856 Těšín, +28.1.1920 Těšín) zdědil firmu (Karl Prochaska, k.u.k. Hofbuchdruckerei und Verlagsbu-

chhandlung, Teschen) v plném rozkvětu – i jemu se dařilo zpočátku kráčet zdárně ve stopách svého otce.

Kolem roku 1900 je zřízena písmolijna a galvanoplastika, postupem doby byla rozšířena chromolitografie. Tiskárna neodlévala vlastní řezu písem navržené slavnými písmaři, ale nakupovala originální písma z jiných částí monarchie s právem jejich odlévání. Ke speciálním oddělením tiskárny patřila nototiskárna a sazárna mající vybavení rovněž pro sazbu textu v azbuze.

Tiskárna měla veliké knihařství, které umožňovalo kompletní zhotovování knih v tzv. uzavřeném cyklu – od zadání rukopisu, přes sazbu, tisk až po provedení vazby – vše v jednom závodě. Pro nakladatelství bylo soustředění všech procesů do jednoho místa výhodné i finančně. Kapacita vazeb za rok 1913 činila 1 500 000 kusů. Roku 1914 bylo v tiskárně zaměstnáno už 400 pracovníků a úředníků. Roku 1914 tiskárna s úspěchem vystavuje na mezinárodní výstavě knihtisku a grafiky v Lipsku.

Také produkce periodik byla v těšínské tiskárně značná. Například od roku 1848 byly vydávány první polské noviny Rakouského Slezska a vůbec první noviny vydávané v Těšíně Tygodnik Cieszyński (od roku 1851 přejmenován na Gwi-azdku Cieszyńską). Od roku 1857 začal vycházet Kalendarz cieszyński. Od roku 1860 zde byl tištěn Schlesischer Anzeiger (od roku 1862 pod titulem Silesia). Byl vydáván Karlem Prochaskou, který byl v letech 1860–1878 také redaktorem. V roce 1894 se začaly tisknout Noviny Těšínské redigované Blandinou Čížkovou.

K velmi oblíbeným patřila Prochaskova ilustrovaná knihovna – Prochaskův rodinný kalendář a ilustrované noviny (Prochaska's Familien Kalender, Prochaska's illustrierte Monatsblätter).

V období vypuknutí první světové války (1914–1918) byl provoz tiskárny značně omezen a přichází období stagnace. Produkce publikací a knih pro potřeby c. k. armády firmě zpočátku značně pomáhají. Avšak s koncem války a rozpadem Rakousko-uherské monarchie přichází úpadek. Připomeňme si, že Těšínsko se v letech 1918–1920 zmítá ve sporu mezi nástupnickými státy Československem a Polskem. Spor je vyřešen až v červenci roku 1920, kdy dochází k rozdělení doposud celistvého území Těšínského knížectví. Rozděleno bylo také administrativní centrum území – město Těšín, ve kterém hranici stanovila řeka Olza. Levobřežní část původního Těšína, Saská kupa a Kamenec spolu s osadou Brandýs připadla nově vzniklému Československu. Z původních průmyslových předměstí vzniká nové mladé město Český Těšín. V souvislosti se změnou politickou situací v Evro-

pě Prochaskova tiskárna přišla o německou a velkou část zahraniční klientely. V rámci nově vzniklé Československé republiky se firmě klienty hledalo těžce.

V této politicky i obchodně turbulentní době přichází pro firmu další rána. V lednu 1920 umírá krátce po svých 64. narozeninách vlastník firmy Karel (III.) Prochaska. Řízení firmy tedy roku 1921 přebírá poslední z rodiny, **Karel (IV.) Prochaska** (*19. 2. 1886 Těšín, +2.4. 1948 Forchheim) a snaží se ji nastupujícím nelehkým obdobím provést. Pokračuje ve šlépějích předků – vkládá finance do nového strojového vybavení, snaží se držet krok s novými technickými a technologickými postupy. Vylepšuje a investuje. Zároveň, ruku v ruce se snížením zisků, se více a více zadlužuje. Roku 1925 byl zaveden ofsetový tisk, roku 1931 instalovány první sázecí stroje Linotype. Ve snaze zvýšit v době hospodářské krize produkci tiskárny přistoupil Karel (IV.) k tištění exkluzivních – bohatě ilustrovaných pornografických publikací „Hexenkessel der Liebe“ pro německé odběratele. Několikatisícový náklad těchto tisků byl však zkonfiskován a podnik zaznamenal značné finanční ztráty. V důsledku hospodářské krize byla firma k 1. lednu 1930 transformována na společnost s ručením omezeným s názvem „Knihtiskárna a nakladatelství Karel Prochaska“. I po přeměně podniku na akciovou společnost odbyl nadále klesal, počet zaměstnanců se snížil k roku 1934 na 194 osob. Roku 1936 pak prostřednictvím krnovské spořitelny přešla společnost do držení Ústřední banky německých spořitelen (tzv. Zentralbanky) se sídlem v Praze. Po úpadku Zentralbanky v roce 1937 přešel podnik pod vládu dosazenou správu.

Na konci meziválečného období a v prvním roce druhé světové války nebyla tiskárna takřka vůbec v provozu. Dne 29. října 1940 koupil tiskárnu říšský Němec Hubert Lüdemann se svou manželkou Adeleidou. Podnik převzal 16. prosince 1940 a vlastnil jej až do května 1945.

V dalším čísle Finidraku se můžete těšit na pokračování s názvem: Tiskárna není nikdy dost – Feitzingerové a Kutzer.

Pavlína Badurová

Narodila jsem se v Českém Těšíně a vystudovala jsem historii na Slezské univerzitě v Opavě. Od roku 2002 pracuji v Muzeu Těšínska původně jako historik a kurátor sbírek, v současné době na pozici vedoucí Historické budovy Muzea Těšínska v Českém Těšíně.

Rodiče pracovali v tiskárně. Určitě od nich plyne – láska a úcta ke knihám, okouzlení procesem výroby knih. Jako malí jsme s bratry měli velké štěstí a občas mohli „pod pokličku“ do tiskárny nahlédnout. Dodnes si to pamatuji – dojmy, zvuky, vůně.

Díky studiu a zaměstnání jsem se dostala k regionální historii. Prochaskova tiskárna je prostě srdcovka!